

**Mateja Čoh Kladnik, *Koširjevi in Matjaževa vojska v Sevnici*.
Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2022, 345 str.**



Znanstvena monografija Mateje Čoh Kladnik *Koširjevi in Matjaževa vojska v Sevnici*, ki jo je izdal Študijski center za narodno spravo iz Ljubljane v letošnjem letu, je po eni strani študija primera o sedmih pripadnikih in petih podpornikih t. i. Matjaževe vojske v Sevnici, kot jo je po ugotovitvah avtorice določila in organizirala povojna politična policija Udba; po drugi strani pa gre za zgodbo o opozicijski organizaciji, kot je ugotovilo sodišče na primeru obnovitvenih postopkov nekaterih članov sevniske organizacije Matjaževe vojske v 90. letih prejšnjega stoletja.

Tematika ilegalnih povojnih oboroženih skupin, t. i. Matjaževe vojske, velja v slovenskem zgodovinoписju za manj preučevano in raziskovano. Kar pa za avtorico kot sodelavko SCNR,

katerega raziskovalno področje je proučevanje v slovenskem prostoru prisotnih totalitarizmov (fašizma, nacizma in komunizma) in osvetljevanje še neraziskanih ter pogosto zamolčanih tem, ne velja, saj se tej tematiki posveča že vrsto let. *Koširjevi in Matjaževa vojska v Sevnici* je njena druga knjiga z omenjeno tematiko. Prva knjiga, *Za svobodo, kralja in domovino*, je kot predelan doktorat izšla leta 2010. Poleg Mateje Čoh Kladnik se je delovanju Matjaževe vojske v magistrski nalogi leta 2002 posvečal še zgodovinar, publicist in aktualni poslanec Državnega zbora Republike Slovenije Martin Premk. Bivši kustos muzeja Park vojaške zgodovine v Pivki je predelano magistrsko nalogo objavil v knjigi *Matjaževa vojska 1945–1950*. Do danes je izšla v dveh natisih, leta 2005 in 2014. O Matjaževi vojski je v 90. letih 20. stoletja pisal tudi Zdenko Zavadlav. Knjiga *Križarji – Matjaževa vojska na Slovenskem* Zdenka Zavadlava, ki je bil med drugo svetovno vojno aktivist OF in pripadnik VOS-a in Ozne ter povojni obsojenec in zapornik, je izšla leta 1994.

Tokratna knjiga Mateje Čoh Kladnik na 345 straneh predstavlja vzorno študijo primera delovanja Matjaževe vojske na lokalni ravni. S pomočjo protagonistove življenjske zgodbe in z veliko mero kritične analize arhivskih dokumentov je v ospredju silno prizadevanje dokazati, da nastanek, organizacija in delovanje ilegalnih skupin v Sloveniji, za katere se je uveljavilo več poimenovanj, Matjaževa vojska, Matjaževo gibanje, najpogosteje pa bande in tolpe, niso bili takšni, kot sta jih prikazovali komunistična oblast in politična policija.

Znanstveno monografijo je avtorica v osnovi razdelila na dva oziroma tri sestavne dele, jedro, dopolnilni del in prilogo. V jedru, ki sledi prologu, avtorica najprej predstavi organizacijo in delovanje ilegalnih skupin na republiški in nato še na lokalni ravni.

Nadaljuje s predstavitvijo vodenja preiskovalnega postopka politične policije in z analiziranjem vodenja procesa proti protagonistu, članu sevniške organizacije Matjaževe vojske Jožefu Koširju in soobtoženim. Posebej predstavi tudi proces proti podpornikom Matjaževe vojske v Sevnici, kot jih je skonstruirala politična policija, tj. proces proti ženi Jožefa Koširja Mariji Košir in soobtoženim. V zadnjem delu jedrnega dela predstavi še posledice protagonistove obtožnice, procesa in prestajanja kazni v obdobju po prestani kazni oziroma po prihodu na svobodo. Ta del zaključí s prikazom protagonistovih prizadevanj, da bi dosegel sodno rehabilitacijo zase in ženo; predstavljeno je tudi prizadevanje za rehabilitacijo vodje sevniške organizacije Matjaževe vojske, Slavka Lupšine.

Jedrnemu delu sledijo protagonistovi spomini in pričevanje njegovega sina. Preko spominov Jožefa Koširja se nam razkrijejo predvsem nasilne metode politične policije ter kljub številnim mučenjem njegova pokončna drža in trdna stališča med prestajanjem kazni. Sinova pričevanja pa seznanijo bralca s posledicami, ki jih je zaradi očetovega priprtja občutil kot otrok. Sin Jože Košir skoraj vse do samostojne Slovenije ni povsem poznal vzroka svoje zaznamovanosti. Z demokratičnimi spremembami pa mu je oče v iskanju pravice in popravu krivice odstrl tabuizirani del družinske preteklosti. Temu sledi priloga 14 različno obsežnih dokumentov tožilstev in sodišč, iz obdobja vodenja procesa proti obtoženim in iz obdobja obnovitvenih postopkov.

V osrednjem delu knjige, v poglavju o Matjaževi vojski v Sloveniji, avtorica ugotavlja, da je komunistična oblast povezovala nastanek, organizacijo in delovanje ilegalnih skupin v Sloveniji z delovanjem slovenske vojaške in politične emigracije v begunskih taboriščih v Avstriji in Italiji. Za njih je tudi menila, da so delovale v prepričanju, da bo kmalu izbruhnila vojna med Sovjetsko zvezo in zahodnimi zaveznicami, ki bo pomenila tudi konec komunistične oblasti. Avtorica uvodoma poudari temeljna izhodišča, na osnovi katerih je komunistična oblast s pomočjo povojne politične policije, Udbe, odkrivala, obravnavala in preganjala delovanje ilegalnih skupin. Komunistična oblast naj bi ilegalne skupine obravnavala na naslednjih izhodiščih. Bila je prepričana, da so ilegalne skupine organizirali, podpirali in njihovo delovanje usmerjali emigrantski obveščevalni centri v begunskih taboriščih v Avstriji in Italiji. Prav tako je menila, da so bile ilegalne skupine protikomunistično usmerjene in da so imele za cilj s pomočjo političnih, vojaških, obveščevalnih in propagandnih akcij zrušiti obstoječi družbeni in politični sistem v Jugoslaviji. S tem namenom naj bi se povezovale s tujimi obveščevalnimi službami, predvsem britanskimi in ameriškimi. Avtorica poudarja, da je politična policija bila prepričana, da so obveščevalni centri v begunskih taboriščih ustanavljali ilegalne skupine in jih pošiljali v Slovenijo z namenom, da bi delovale proti oblasti. Z natančno analizo gradiva ugotavlja, da dokumenti tega ne potrjujejo, saj je skupina, ki je prihajala v Slovenijo iz tujine, bila le ena (Serenčeva ilegalna skupina). Nadalje tudi ugotavlja, da so poleg imenovane skupine stike z obveščevalnimi centri v begunskih taboriščih imeli še nekateri voditelji in člani nekaterih ilegalnih skupin. To so bili voditelji oziroma člani Škamljičeve skupine v Slovenskih goricah, Šajnovičeve in Markojeve ilegalne skupine v lendavskem in ljutomerskem okraju ter skupina Ignaca Šketa in skupina Rigo Murati ob jugoslovansko-avstrijski meji s centrom v Jarenini.

Avtorica do potankosti analizira predvsem dokumente Javnega tožilstva Republike Slovenije (1944–1999), Republiških upravnih organov in zavodov za izvrševanje kazenskih sankcij v Sloveniji (1945–1984), Republiškega sekretariata za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije (1918–2004), Kazenske evidence (1890–2005) in Okrožnega sodišča Ljubljana (1852–1982). Z veliko mero kritičnega pretresa ugotavlja, da v večini primerov nastanka in delovanja ilegalnih skupin v Sloveniji ni mogoče povezovati z delovanjem slovenske emigracije na avstrijskem Koroškem in Štajerskem, kot tudi ne z delovanjem obveščevalnih centrov v begunskih taboriščih. Nobena od ilegalnih skupin, ki jih je obravnavala politična policija, namreč ni bila ustanovljena v Avstriji, temveč so nastale v Sloveniji. Za nekaj skupin potrdi, da so imele stike s centri v Avstriji, bodisi preko kurirjev bodisi so tja ilegalno odhajali voditelji ali posamezni člani skupin. Četudi so bili nekateri člani ilegalnih skupin oboroženi, avtorica presoja, da v primeru t. i. Matjaževe vojske ni šlo za veliko in hierarhično organizirano vojsko. Prav tako pove, da je nekaj ilegalnih skupin organizirala tudi politična policija z namenom, da bi odkrila in odstranila osebe, ki so iz različnih razlogov nasprotovale oblasti in se niso strinjale z njenimi ukrepi. Najpogostejša oblika boja proti ilegalnim skupinam oziroma njihovega obvladovanja je bila namreč vrinjen sodelavec (agent) Udbe v skupini, ki ga je pridobila na osnovi groženj in obremenilnega gradiva. Poleg tega avtorica pojasni, da je Udba za odkrivanje in uničenje ilegalnih skupin uporabljala še druge metode. Posebej omenja ustanavljanje posebnih operativnih centrov, ki jim je pri delu pomagalo okoli 40 vojakov Knoja in narodna milica. Navede tudi analizo iz leta 1950, ki podaja ugotovitve o rezultatih dela politične policije. Ta razkriva, da je Udba med letoma 1945 in 1949 ujela 512 članov ilegalnih skupin, 114 naj bi jih ubila v spopadih, 398 obsodila. Poleg tega je v enakem obdobju aretirala 1325 podpornikov ilegalnih skupin in jih 15 od njih pri poskusu aretacije tudi ubila, 1310 pa obsodila.

V zvezi s tem avtorica opozarja na bistveno višje število oseb, ki jih je Udba obravnavala v povezavi z delovanjem ilegalnih skupin. Opozori na seznam z nad 8000 osebami, na katerega pa niso vključene osebe, ki so bile obsojene na manjših procesih pred okrožnimi sodišči. Eno od takih skupin oseb predstavljajo tudi člani sevniške organizacije Matjaževe vojske in njihovi domnevni podporniki, ki jih je Mateja Čoh Kladnik vzela pod drobnogled in so bili obsojeni na enem od takšnih manjših procesov. Člani sevniške organizacije so bili obsojeni decembra 1949, njihovi podporniki pa januarja 1950 na procesu v Brežicah. Pri tem opozori tudi na razumevanje organizacije in poteka sodnih procesov. Pove, da so danes značilnosti tedanjega pravosodnega sistema in kazenskega sodstva znane. Pojasni, da so bili pravosodni sistem in kazenski predpisi po končani vojni vzpostavljeni in oblikovani na novo. Pri tem obrazloži, da so bila sodišča od politike in konkretnega družbenega dogajanja odvisne ustanove. Kar je pomenilo, da so morala odločati tudi na podlagi političnih navodil ter pod vplivom v danem trenutku najaktualnejšega družbenega in političnega dogajanja v državi. Mateja Čoh Kladnik zato ocenjuje, da so bili sodni procesi proti članom in podpornikom ilegalnih skupin večinoma politični in montirani. Hkrati tudi potrjuje, da je v

nekaterih primerih delovanja ilegalnih skupin šlo za kazniva dejanja, ki so kazniva ne glede na značilnosti določenega političnega sistema oziroma (ne)pravnih postopkov, kot so bile redke teroristične akcije in umori partijskih funkcionarjev in aktivistov OF.

Po predstavitvi Matjaževe vojske v Sloveniji avtorica nadaljuje ključno pripoved o Matjaževi vojski na lokalni ravni, torej v Sevnici. Na osnovi kritične analize arhivskih dokumentov predstavi vznik in člane ter podpornike sevniške skupine Matjaževe vojske. Prikaže njihovo organiziranost in delovanje, kot ju je skonstruirala politična policija; način njenega odkritja in vodenje preiskovalnega postopka. Posebno pozornost nameni procesoma zakoncev Košir in njunim soobtoženim. V njunem okviru podrobno predstavi vse faze, ki so sledile preiskovalnemu postopku obtoženih, torej obtožnico, proces in sodbo, pritožbe obtoženih in odločitve takratnega vrhovnega sodišča, prestajanje kazni in prizadevanja za pomilostitev, in sicer za vsakega obtoženega posebej. Rekonstrukciji sevniške organizacije Matjaževe vojske, skupaj z orisom prestanih kazni obtoženih, sledi predstavitev posledic in prizadevanj zakoncev Košir za dosego sodne rehabilitacije.

Avtorica na primeru rekonstrukcije in analize sevniške organizacije Matjaževe vojske dokazuje, da se pri njej zelo jasno pokažejo temeljna izhodišča, na podlagi katerih je Udba po koncu vojne spremljala in odkrivala delovanje ilegalnih skupin. Zanj je namreč bila prepričana, da je nastala s pomočjo dveh kurirjev Glavnega obveščevalnega centra iz okolice Salzburga, ki naj bi za omenjeni center opravljala kurirsko, obveščevalno in organizacijsko službo. Medtem ko naj bi sevniški organizaciji prinašala navodila za obveščevalno delo in propagandno gradivo, predvsem letake s protidržavno vsebino in glasilo Matjažev glas. Člani sevniške organizacije naj bi bili podobno kot druge ilegalne skupine protikomunistično usmerjeni in naj bi imeli za cilj zrušiti takratno komunistično oblast. S tem namenom naj bi zbrali podatke o pripadnikih Udbe v Sevnici in takratni tovarni celuloze v Krškem, o upravni razdelitvi okraja Krško, vojaškem letališču v Cerkljah ter priskrbeli državne uradne liste, razne okrožnice in publikacije.

Avtorica pojasnjuje, da ni nobenih dokazov, da bi člani organizacije dejansko zbirali obveščevalne podatke in publikacije, še manj, da bi jih posredovali kurirjema in tujim obveščevalnim službam. Kot kažejo dokumenti, so nekateri člani sevniške organizacije dvakrat raztresli letake s protidržavno vsebino v Sevnici in Krškem. Avtorica prav tako zanika sevniški organizaciji s strani Udbe pripisovano nasilno akcijo – načrtovanje umora sekretarja partijske celice v Šmarju pri Sevnici. Četudi so nekateri člani sevniške organizacije imeli orožje, pa niso, kot pojasnjuje avtorica, izvedli nobene oborožene akcije. To sta v prizadevanjih za rehabilitacijo poudarjala tudi protagonist pričujoče monografije in vodja sevniške organizacije. Sta pa potrdila, da se člani organizacije res niso strinjali z obstoječim družbenopolitičnim sistemom in da so si prizadevali za samostojno in demokratično Slovenijo. Oba sta poudarila, da je bilo izvajanje nasilnih akcij strogo in izrecno prepovedano. Kot lahko beremo, naj bi si člani sevniške organizacije razdelili tudi funkcije. To naj bi kazalo na strukturiranost organizacije v smislu Tehnične instrukcije, enega izmed treh programskih in organiza-

cijskih dokumentov vodje Glavnega obveščevalnega centra v Avstriji podpolkovnika Andreja Glušiča. Ker so se izjave obtoženih članov sevniške organizacije na zaslišanjih o tem, kakšne funkcije naj bi ti imeli, razlikovale, avtorica sklepa, da je bila organizacijska struktura sevniške organizacije konstrukt Udbe.

Na primeru sevniške organizacije Matjaževe vojske avtorica potrdi tudi najpogostejšo metodo, ki jo je Udba uporabljala pri odkrivanju in preganjanju ilegalnih skupin, tj. metodo vrinjenega sodelavca. Danes znane metode Udbe v vodenju preiskovalnega postopka, kot je psihično in fizično mučenje z namenom priznanja aretiranih, avtorica v vsej razsežnosti razkriva tudi v primeru sevniške organizacije. S predstavitvijo strukture zapisnikov zaslišanj avtorica pokaže, da so bila ta sestavljena v skladu s temeljnimi izhodišči politične policije za obravnavo delovanja ilegalnih skupin. Opozarja tudi na prakso podpisovanja skoraj praznih zapisnikov zaslišanj osumljenih, kamor so kasneje zasliševalci pripisali, kar so želeli doseči. Avtorica podvomi tudi v izvor dokaznega gradiva, s katerim so osumljenim dokazovali krivdo o obveščevalnem delovanju za tuje obveščevalne službe z namenom zrušitve obstoječe ureditve (orožje, domnevno delujoči radijski oddajnik, letaki s protidržavno vsebino, nekaj izvodov časnika Matjažev glas, skica vojaškega letališča v Cerkljah, seznam knjig in brošur za obveščevalno delo). Avtorica se posveti tudi analizi obtožnice članov sevniške organizacije in samemu poteku brežiškega procesa decembra 1949 ter izdani sodbi z izrekoma o krivdi in kazni za vse obtožene. Pove, da so se na izrečene visoke kazni vsi pritožili, da pa so bili neuspešni. V poglavju o sevniški organizaciji avtorica precej pozornosti nameni predstavitvi prestajanja kazni in prizadevanjem obsojenih za njihovo pomilostitev.

S prikazom prestajanja kazni po različnih kazensko-poboljševalnih domovih in taboriščih odstira čas, ko se je demontirala predvojna ureditev in vzpostavljala nova. Posredno pokaže, da so k pridobitvam zgodnje povojne modernizacije (kot so nove stavbe, razni inštituti, industrija (podjetji Litostroj v Ljubljani, Motor v Škofji Loki) z delom veliko prispevali zaporniki, danes prepoznani kot politični zaporniki. Pokaže tudi, da so zaporniki med prestajanjem kazni pridobili marsikatero znanje in usposobljenost za opravljanje različnih poklicev. Teh na neki način pozitivnih učinkov prestajanja kazni pa nekdanjim zapornikom največkrat ni bilo omogočeno izkoristiti.

V podobni maniri predstavi tudi proces proti podpornikom sevniške organizacije, torej proces proti ženi Jožefa Koširja Mariji Košir in soobtoženim. V poglavju o posledicah in prizadevanjih za doseg sodne rehabilitacije pa avtorica pokaže, da je obsojene status političnega zapornika zaznamoval za celo življenje, in to tako z vidika fizičnega in psihičnega zdravja kot z vidika karijerne poti. Dokler je trajal komunistični režim, jim je bilo onemogočeno napredovati. Obsojeni so bili na možnost skromnega preživetja, kar je veljalo za njih same in tudi njihove družine. Šele z demokratičnimi spremembami v času samostojne Slovenije jim je po dolgotrajnih prizadevanjih uspelo doseči sodno rehabilitacijo – njihovo življenjsko željo.

V sklepni ugotovitvi avtorica pove, da se ne da natančno ugotoviti, v kolikšni meri se posamezni člani sevniške organizacije niso strinjali s takratnim družbenopolitič-

nim sistemom in v kolikšni meri so bili pripravljeni z nenasilnimi akcijami delovati proti njemu. Na osnovi natančne analize dokumentov ugotavlja, da je bila sevniška organizacija Matjaževe vojske konstrukt politične policije, zaradi česar trdi, da sta bila procesa montirana. V obnovitvah postopkov pa je sodišče delovanje obsojenih prepoznalo kot opozicijsko delovanje, kar pa tudi po končani vojni ni bilo prepovedano. Zato je zakoncema Košir Komisija za izvajanje zakona o popravi krivic priznala status bivših političnih zapornikov in pravico do odškodnine za čas odvzema prostosti.

Delo Mateje Čoh Kladnik, *Koširjevi in Matjaževa vojska v Sevnici*, ki obravnava na eni strani člane in podpornike sevniške organizacije Matjaževe vojske kot konstrukt Udbe in na drugi iste kot domnevne politične nasprotnike, se z izpostavitvijo življenjske zgodbe bivšega političnega zapornika mestoma bere kot napeta kriminalna zgodba. Glede na to, da avtorica predstavi zgodbo o sedmih pripadnikih in petih podpornikih sevniške organizacije Matjaževe vojske oziroma domnevnih političnih nasprotnikih, to dopolnjujejo tudi kratke biografije in fotografije iz njihovega življenja. Delo vsekakor pomeni pomemben prispevek k poznavanju metod delovanja politične policije med komunistično družbenopolitično in ekonomsko ureditvijo. Znanstvena monografija obenem pokaže, kako so lahko, ne glede na drugačen čas, vztrajne pretekle sodbe in kako počasen je lahko proces prepoznavanja zmotnega.

Marta Rendla